

નિરંજન ભગત

જન્મ : તા. 19-05-1926

નિરંજન નરહરિ ભગતનો જન્મ અમદાવાદમાં થયો હતો. ‘છંદોલય’, ‘કિન્નરી’, ‘અલ્પવિરામ’ આ ત્રણેય કાવ્યસંગ્રહોની કવિતા લઈ નવો કાવ્યસંગ્રહ ‘છંદોલય’ પ્રકટ થયો છે. તેમાં ‘પ્રવાલદ્વીપ’ અને ‘33કાવ્યો’ પણ સમાવાયાં છે. સોનેટ, પરંપરિત અને ઊર્મિકાવ્યોનું સફળ ખેડાણ તેમણે કર્યું છે. ‘આધુનિક કવિતા: કેટલાક પ્રશ્નો’, ‘યંત્રયુગ અને મંત્રકવિતા’, ‘મીરાં’, ‘સ્વાધ્યાયલોક – ભાગ 1થી 8’ એમના વિવેચન ગ્રંથો છે. તેમને ‘રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક’ તથા સાહિત્ય અકાદમીનો એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયેલા છે.

કવિએ આ નાનકડા ઊર્મિકાવ્યમાં ભાવસંવેદનનું મહત્ત્વ સ્થાપ્યું છે. અહીં હાથ હૃદયભાવનું પ્રતીક બનીને વર્ણવાયો છે. કવિ કહે છે કે મારે ધન, સંપત્તિ, સત્તા કશું નથી જોઈતું, બસ મૈત્રીપૂર્ણ હાથ જોઈએ છે. હું હાથ લંબાવીને તમારા હૃદય સુધી પહોંચવા માગું છું. નિઃસ્વાર્થ સંવેદન બધું સભર કરી આપે છે. તેમાંથી હૃદયૈક્ય કેળવવાનો કવિનો મનોરથ પ્રગટ થયો છે તે નોંધપાત્ર છે.

લાવો તમારો હાથ મેળવીએ

(કહું છું હાથ લંબાવી !)

કહો શું મેળવી લેવું હશે મારે ? તમારા હાથમાં તો કેટલુંયે –

ધન હશે, સત્તા હશે, કીર્તિ હશે...

શું શું નથી હોતું તમારા હાથમાં ?

મારે કશાનું કામ ના,

ખાલી તમારો હાથ...

ખાલી તમારો હાથ ?

ના, ના આપણા આ બેય ખાલી હાથમાંયે કેટલું છે !

આપણા આ હાથમાં ઉષ્મા અને થડકો –

અરે, એના વડે આવો, પરસ્પરના હૃદયનો ભાવ ભેળવીએ,

અને બિનઆવડત સારું નઠારું કેટલુંયે કામ કરતા

આપણા આ હાથ કેળવીએ !

અજાણ્યા છો ? ભલે !

તોયે જુઓ, આ હાથ લંબાવી કહું –

લાવો તમારો હાથ, મેળવીએ !

(‘છંદોલય’માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી શબ્દો/શબ્દાર્થ

કીર્તિ ખ્યાતિ, નામના; થડકો થડકારો; ઉષ્મા ગરમાવો (અહીં) હૂંફ; ધન પૈસો, સંપત્તિ; હાથ હસ્ત, કર.

વિરુદ્ધાર્થી શબ્દો

કીર્તિ × અપકીર્તિ; આવડત × બિનઆવડત; સારું × નઠારું; જાણ્યા × અજાણ્યા

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નો સાથે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો.

(1) કવિ અહીં કોનો હાથ માંગે છે ?

(a) અજાણી વ્યક્તિનો (b) મિત્રનો (c) પત્નીનો (d) પાડોશીનો

(2) ‘હાથમાં ઉખા અને થડકો’ કહીને કવિ કયા ભાવને ભેળવવાની વાત કરે છે ?

(a) પરસ્પરના વેરભાવ (b) પરસ્પરના હૃદયનો ભાવ (c) પરસ્પરની ટીકાનો ભાવ (d) પરસ્પરનો દ્વેષભાવ

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) કવિ ખાલી હાથમાં શું હોવાનું અનુભવે છે ?

(2) કવિ અજાણ્યા માણસને શું કહે છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો.

(1) તમારા હાથમાં શું-શું છે ?

(2) ‘હાથ મેળવવા’ દ્વારા કવિ શું સૂચવે છે ?

4. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તાર ઉત્તર લખો.

(1) ‘આ બેય ખાલી હાથમાંયે કેટલું છે ! – પંક્તિ સમજાવો.

(2) ધન, સત્તા, કીર્તિનું કામ નથી – એમ કવિ શા માટે કહે છે ?

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- “સાથી હાથ બઢાના” ગીત યુ-ટ્યૂબ પરથી મેળવો અને સાંભળો.
- નવા મિત્રો બનાવો અને તેની મૈત્રીની ભાવનાનો તમારો અનુભવ વર્ગખંડમાં કહો.
- ‘મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું’ પ્રાર્થનાસભામાં રજૂ કરો.
- મૈત્રીદિવસની શાળામાં ઉજવણી કરો.
- ‘મારો દોસ્ત’ નિબંધ લખો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

• કવિ ભાષા દ્વારા ભાવ, વિચાર અને સંવેદન પ્રગટ કરે છે. અહીં વાતચીતની શૈલીથી કાવ્ય ઊઘડે છે ‘લાવો તમારો હાથ મેળવીએ’ અહીં ‘લાવો’નો શબ્દશઃ અર્થ લેવાનો નથી. કોઈ કામ માટે ઉમળકો દર્શાવવા કે અભિમુખ થવા આવા શબ્દો વપરાય છે તે સમજો.

• આ કાવ્ય સંવાદ શૈલીમાં લખાયું નથી છતાં કવિએ કેટલાક પ્રશ્નો ગૂંથી લઈ જાણે કે ઉત્તર આપતા હોય તેમ વાત-ચીતની શૈલીથી કાવ્ય આલેખ્યું છે. એ માટે કવિએ રચેલા પ્રશ્નો જુઓ અને વિષયગૂંથણી આમ પણ થઈ શકે છે એ બાબત ધ્યાનમાં લો.

- કહો શું મેળવી લેવું હશે મારે ?
- શું શું નથી હોતું તમારા હાથમાં ?
- ખાલી તમારો હાથ ?
- અજાણ્યા છો ?
- અજાણ્યા છો ? ભલે !

પ્રશ્નાર્થ અને ઉદ્ગારવાળી આ પંક્તિ કેટકેટલું કહી જાય છે ! લાઘવની આ કરામત અને કાવ્યમાં એનું મહત્ત્વ સમજો. કોઈપણ માણસ સાથે સમભાવ કેળવવા કે સહકાર સાધવા કવિ ઉત્સુક છે એ બાબત માત્ર એક શબ્દ ‘ભલે’ દ્વારા રજૂ થઈ છે. કવિતા એ ઓછા શબ્દોમાં ઝાઝું કહેવાની-સૂચવવાની કળા છે. કવિકર્મની આ ખૂબી છે.

શિક્ષકની ભૂમિકા

- આજના ઝડપી જીવનમાં આપણે પોતાના લોકોની પણ મદદ કરવા માટે અસમર્થ બની જઈએ છીએ. જ્યારે કવિ તો અજાણ્યા સાથે પણ હાથ મેળવવા તૈયાર છે. હાથ મેળવવો એટલે એકમેકના સહકારથી પરસ્પરના હૈયા સુધી પહોંચવું. હાથ મેળવીએ, હાથ કેળવીએ અને એ રીતે હૃદયને પણ કેળવીએ તેવો કવિનો સંદેશ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ સ્પષ્ટ કરવો.
- પૈસો, મોટાઈ, મોભો, મદ ત્યજીને સહજ બની કોઈને આત્મીયતાથી મળી તો જુઓ ! જીવન જીવવા જેવું લાગશે તે બાબતે વિદ્યાર્થીઓ સાથે ચર્ચા કરવી.
- કૃષ્ણ-સુદામાની મિત્રતાનું મહત્ત્વ સમજાવતું કાવ્ય ‘તને સાંભરે રે...’ સંદર્ભ તરીકે સમજાવવું.

